

що для цього треба спочатку «перешколити» «батьків та матерей»: «Проект мій перевиховати добре виховання батьків — справді проект прекрасний».

Можна сказати, що вся його поетична діяльність була одним великим закликком до перевиховання українського суспільства, а маніфестом у цій справі — його невмируще «Послання».

Шевченкові думки про освіту в не одному сходяться з думками братчиків, особливо, Куліша. Одначе ніхто з них так сильно не підкреслив потреби перевиховання суспільності, ніхто так ясно не протиставив самоосвіту офіційній шкільній освіті, як це зробив Шевченко. Він виразно підкреслював, що освіта, навіть фахова, повинна йти в парі з моральним піднесенням людини і виробленням твердих національних характерів. І цим саме сягнув думкою поза цілі десятиліття та зійшовся з поглядами найкращих світових просвітних діячів ХХ-го століття.

Іван БРИК

Львів

¹ Пор. Шевченкове: «на нашій, не своїй землі».

² Про цей план дивись докладно в «Журналі» Ш-ка та в його листах до Бр. Зеленського.

³ Див. у статті П. Зайцева «Прозова творчість Ш-ка» на стор. 301—302 VII тому нашого видання.

⁴ Про цю його діяльність див. докладно в статті С. Сірополка про Шевченків «Букварь».

ЛІТЕРАТУРА: Твори Т. Шевченка, т. IV, вид. УАН. — К., 1927. — Томи VII і XI наш. вид., Варшава, 1934—35; Твори Шевченка Укр. Накл., т. IV, V. — *Т. Шевченко*. Кобзар, ред. В. Доманицького, II вид. СПб, 1908. — *М. Возняк*. Кирило-Мефодіївське братство, У. Ф., Львів, 1921. — Твори П. Куліша, VI, «Просвіта», Львів. — *Василь Блосерський*: Записка І. О. Грушевський: З настроїв та думок К. М. Братства «Україна». Київ, 1914, I. — В. Щурат. Літературні начерки, Львів, 1913.

СТРАДНИЦЬКИЙ ШЛЯХ ЛИЦАРЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ

Професор В. Щепотьєв — полтавець. Вчився в тутешній семінарії і закінчив Петербурзьку Духовну Академію з золотою медаллю. Педагогічну свою працю розпочав у Полтаві ж, в семінарії, де викладав західноєвропейську літературу, куди було вмонтовано і літературу московську. Читати лекції з літератури української не було чого й думати, оскільки ця дисципліна була під суворим ветом Валуєвського декрету.

Сам ректор семінарії пильно стежив, щоби його «пітомци» семинаристи не захоплювались творами «мазепинських» письменників або, боронь Боже, не говорили між собою «селянською мовою». Той же ректор доручав своїм помічникам стежити за такими підозрілими лекторами, як Щепотьєв, Ризенко, Сенявський або Пильчиков.

Щепотьєв студіював українську народну пісню виключно вдома, приватно і тільки з року 1905 мав змогу виступати перед українською громадою прилюдно. Згодом став одним з ініціаторів жвавих і цікавих нарад членів Полтавської Архівної Комісії. Комісія видала місячник — журнал тої ж назви, в якому брали участь передовсім такі фахівці як Щепотьєв, історик Павловський, археолог Рудинський, лікар Мальцев, статистик Ротмістров, історіограф, знавець старої Полтави Падалка, агроном Королів. Через якийсь рік — два Щепотьєв зав'язав контакт з харківським професором Багалієм, пізніше з професором Сумцовим і молодого ще тоді аспіранткою, здібним і вдумливим єрудитом Н. Дворянською (пізніше — Мірза — Авак'янц). Група ця редагувала журнал «Минувщина», де містились цікаві шкідливі статті та новини з різних галузей науки не лише в Україні, а й з усього світу.

Професора Щепотьєва я знав добре* ще в перші роки його педагогічної діяльності. В Полтаві його називали «українським Піроговим» за чуйність, толеранцію, багатство знання й скромність. Вперше почути його трапилось навесні 1905 р. в Українському Клубі, де він читав реферат «Про Українську Думку». Я був дуже здивований лектором. Говорив він мовою ніби простою, але водночас доткливою, насичуючи її глибоким змістом, та рівною панорамою давньої давнини нашої Землі. Аудиторія слухала доктора, затаївши подих: на крилах історичної правди він переносив нас в імлі віків, в добу Сагайдачного, Сірка, Наливайка й Дикого Поля пишного влітку й таємничо-похмурого восени, в добу бойових кличів, несамовитого гону буджацької орди, ніжного плачу «білого ясирю», заводяцьких пісень полків Ландскоронського, двобоїв з яничаром. Лектор був правдивим поетом.

Лектора нагороджували рясними оплесками. Щепотьєв завжди лагідно посміхався очима, робив ледь помітний рух й поволі сходив з кафедри. Молодь його любила. Щепотьєва знала вся інтелігентна Полтава, усі нетерпляче чекали нової його лекції. Час від часу на дверях клубу ясніла коротка оповістка, написана самим референтом. І в призначений день зала була завжди повна. Щепотьєв читав лекції частіше про думу, про пісню, пов'язуючи зміст їх з тими вікопомними подіями, які творили нашу яскраво-гранчасту історію. Розбурхував любов до рідного краю, до рідного міста в різний спосіб, принагідно. Казав: на кожному кроці пломеніють сліди нашої давнини. Ось тут їздив на вороному Мазепа до свого полтавського палацу, що на Соборній площі, а он там стояла аж до 1601 року крулівська вежа — біля неї було поранено шведського короля Карла XII Мазурівським шляхом, що на Подолі (у Полтаві, як і в Києві є Поділ) козаки гнали на Січ косяки диких огирів. На Коломійській вулиці, недалеко від семінарії стояв перший український театр; його директором був наш славний поет І. П. Котляревський, а «Наталку-Полтавку» грали там же артисти трупи Штейна і в головній ролі виборного «подвизався» Щепкін.

Найбільшу увагу професор приділяв пісням: він їх збирав по всій Полтавщині й Київщині, заглядаючи принагідно в далекі від залізниць села та самотні хутори. У нього таких вибраних пісень було декілька грубих зошитів; до кожної з них писав коментарі з вичерпною ясністю, систематизував й збирався видати якщо не в Києві, так закордоном. То була його улюблена робота, над якою він сидів роки аж до часів, коли вибухла війна, а слідом за нею і «всеросійський хаос». Скоро було знищено семінарію і професор Щепотьєв виїхав до Харкова, але ненадовго, його тягло до рідного міста, до Полтави, де безвиїздно жила його родина. Тут його запрошено до Університету (на вулиці ім. Островського), де він читав літературу аж до приходу більшовиків. З цього часу професор занедбав педагогічну роботу і в роках 1923—24 я здивав його вже в музейному архіві. Там, у затишку, ми оглядали старі архівні справи. Часи були важкі, понурі, голодні й холодні. Ми жували принесені з дому сухарі, запивали «чаєм» з листя порічок й нотували пожовклі від часу рештки «Рум'янцевського перепису», або вилучали старі манускрипти, які в той чи інший спосіб давали матеріал до історії Полтави. Такий документ ми старанно студіювали, записували в журналі і окремо робили для себе нотатки. Роботою керував пан Кротевич, колишній член Окружного Суду, після панотець Автокефальної Церкви (забито більшовиками). Він поблажливо дивився на нашу працю і сам приносив нові стоси спорожнілих манускриптів. Удвох брались розбирати те, чого не бачив тут ні Костомаров, ні Павловський, ні навіть Бантиш-Каменський або історіограф Падалка. Мріяли відновити історичний музей, віддали до музейних «фондів» деякий фольклорний матеріал, асортимент старих козацьких люльок, дещо з нумізматики... Що сталося з усім тим «фондом» — не знаю. Так чи так, а днів копіткої муравлиної роботи в архівних кімнатах я ніколи не забуду. Не забуду ніколи й розмов, коли

* Спогад відомого в діаспорі українського письменника, уродженця Полтави, Михайла Лазарського про В. Щепотьєва вперше був опублікований в альманасі «Новий обрій», вид-во «Ластівка», Мельбурн — 1954 — Аделаїда, Австралія. Текст подаємо з незначним скороченням.

ми — четверо — я, Щепотьєв, Кротевич і зичливий бородатий Ризенко (вчитель музики) збирались в перерву до гурту. Тут, серед стосів справ й важливого духу цвілі, притишено, щоб бува хто не почув гуторили. Оптиміст Ризенко потішав і доводив, що «так» довго не буде.

— Лиха іскра поле спалить, сама щезне, — стукав він герлигою по підлозі й підіймав догори густу брову.

Щепотьєв тільки зітхав.

— Я нічого не можу розгледіти в цій густій імлі божевілля, — казав він тужно. — Бачу криваву вакханалію. Накази того татарина (Улянова-Леніна), того поляка (Дзержинського) безпрецедентний садизм в історії людства. Це щось більше за Марата, жахливіше за Фуко. Ризенко схилився до вуха бесідника й, підіймаючи ще вище брову, хрипів: — Я скажу вам, ще почуємо про нову Шарлоту Корде. Злетить, скоро злетить на землю новий «Анти-месник» (так називали Ш. Корде втікачі до Кобленцу).

— Спекаємось усіх червоних маніяків, — казав він уже на порозі архіву й поволеньки сунув додому.

Працювали ми в архіві щось з півроку. Професор в останні дні був мовчазний, неговіркий. Марудна робота нотаря старих актів робила його кволим. Використати багатий матеріал не можна було й думати не ті часи наспіли. Я бачив, що й мені треба було якось тікати відсіль. За цей час з архіву вже пішов Кротевич, перестав ходити Ризенко; скоро я довідався, що він тяжко занедужав, лежав на самоті, самотньо і помер від голоду (1923).

Одного дня Щепотьєв прийшов до архіву дуже пізно. Сів до столу і схопився обома руками за голову... так сидів довго без руху, без слів.

— «Фінита ля комедія!» — шепотів він понуро й повісив капелюха на цвяшок.

Я не розумів і дивився злякано.

— Здається кінець моєму нотуванню Рум'янцевських паперів, — відрік він на моє німе питання і сунув мені газету.

Була то місцева газета. Кидалася у вічі підвальна стаття «Розкритий злочин», старанно обкреслена червоним олівцем. Писалося там про підпільну роботу місцевих українців ("бандитів"). Фундатором організації ніби був директор гімназії професор Примо, головними діячами — артист Ніковський, статистик Лойко, урядовець Глушко, згадувався військовик Тютюнник і ще кілька невідомих осіб. Усіх було арештовано. Згодом писалося там же про розстріл усієї групи «змовників». В статті згадувалось кілька разів ім'я професора Щепотьєва, як натхненника «петлюрівських синьожупанників і погромників». Я уважно прочитав статтю й мовчки глянув на професора. Він теж мовчав.

— Коли згадали в газеті — борикатися годі, — шепнув він нарешті. Тікати немає куди, а коли б втік, то наразив би родину на жахливу небезпеку.

— Що ви думаєте тепер робити? — спитав я.

— Що робити? Буду чекати, як віл обуха — і він гірко всміхнувся. Більшовики зараз, після аристократії, взялися за українську інтелігенцію. Багато нас загине, — якось, ніби пророкуючи, додав він. — «Фіят юстіція пегеат мундус» — такий тепер девіз чекістів.

Працювати він вже не хотів й швидко пішов додому, смертельно стурбований долею своєї родини. Він ніжно любив сім'ю (дві доньки й дружина). Через три дні його арештували, а через півроку я довідався від його старшої доньки і про суд над професором. Направду не було ніякого суду: Щепотьєва вислали далеко на Північ, близько до полярного кола на 5 років.

В ці божевільно тяжкі роки, роки страдницькі найкращих синів матері-України, не було й мене у Полтаві, не було і в Україні. Тим же тернистим шляхом і я пішов на Північ аж до морозливого понурого острова Вайгача. Був і на узбережжі Полярного океану, бачив скрізь наших людей, багато бачив, немов уся Україна переселилась сюди. Та проте професора Щепотьєва ніде не здибав. Наче у воду впав.

Багато років минуло, заки я нарешті дістався знову до рідної Полтави. І тут несподівано зустрівся з дорогою мені людиною. Здибав я професора Щепотьєва у письменника Коваленка, було то надвечір тихого, липневого

дня. Я не впізнав його: це був великий дідок з довгою білою бородою, запалими щоками, блідим, виснаженим обличчям. Тільки очі не згасли, — були ті ж лагідні, спокійні.

— Сподобив Бог зустрітись із старими земляками, — казав він, обіймаючи мене. А у самого на очах блищали сльози.

— Здається, не бачились ми щось більш п'яти років, — відрік я, сердечно потискуючи руку професора.

— Здається так, — всміхнувся він, — чекісти щедрі на надбавки, не бачились прецінь десять літ...

І він тяжко зітхнув. Сидів згорблений і весь час кахикав. Бачив я зламано, скалічену людину. Я спитав, що він думає тут робити. — Мабуть нічого... Перекотиполе докотилось до краю, далі немає куди, хіба до ями.

Він помовчав трохи і додав:

— Думка їхати до доньки... У Гадячу вона лікарем. Там хочу спочити, набратись сяких-таких сил. Що тепер робитимеш? Старому тільки лежати на печі та унукам розповідати про Колиму, але...

І професор безнадійно махнув рукою.

...Не повірять! Скажуть: бреше старий дід, розказує казки. А ви ж як? — мляво спитав мене.

Я теж махнув рукою.

— Чув... чув... Казки, казки! — шепотів він, низько схиливши голову: — Шкода, нема кому розказати: розкажеш — довідається ЧеКА і знов Колима, а може, що й гірше.

Коваленко весь час сумно мовчав. Тоді зняв з кілочка бандуру, став перебирати струни й тихенько заспівав:

Зажурилась Україна, що ніде прожити:
Витоптала Орда кіньми маленькі діти.
Ой маленькі потоптала, великих забрала,
Назад руки пов'язала, під хана погнала.

Професор слухав і хитав головою.

— Так, так, — шепотів він. — Яка... правдива пісня! П'ять віків тому чужинці знущались над нами і сьогодні... чужинці мордують нас... Орда... чужі люди ласують на нашу Землю... витереблюють нас і наших малих діточок...

Тижнів через два він виїхав до Гадяча (на Полтавщині повітове місто). Від знайомих я знав, що професор жив у доньки відлюдьком, заховався у затишок глухого міста, де колись розкошувала Леся Українка. Він принишк, замовк і жив на самоті, не хотів нікого бачити та й сил вже не було навіть привітати будь-кого в закутку. Професор вчашав тільки до єдиної кладовищенської церкви, гуляв дома у садочку та іноді порпався в старих зошитах. Писати не хотів, бо добре знав, що його пильнує ЧеКА-ГПУ й кожного разу сподівався тусу. Він був на обліку більшовицької агентури. Так спливали дні, тоскні, журні, без будь-яких світлих перспектив, блідих надій. Навпаки — з дня у день ходили по місту грізні чутки про якісь нові драконівські порядки, нову чистку, нову незвичайну масакру... І справді такий моторошний час насунув, як чорна ніч, укрит жахом всю Україну. Настали вікопомні, прокляті знедоленим народом дні «ежовщини».

Були то дні «безкровної гільйотини». В один з таких днів забрали знов професора Щепотьєва. Не арештували, бо не було за що арештувати кволу, немічну людину, а просто забрали, привезли до Полтави й удруге після десяти років заслання кинули до в'язниці. Відомий полтавський кооператор Савон-Фісун, якому чудом пощастило вирватись з полтавської катівні, докладно розповів мені про страдника-професора.

— Сидів він зо мною в камері, де нас було більш десятка в'язнів. Кожного викликали окремо і не щодня. Що таке чекістський допит? Чекістський допит — то ті страждання, ті фізичні муки, які міг зобразити на своїх полотнах хіба лише славнозвісний Гойя, або розповіді Ламартин в своїх мемуарах про французьку революцію. В кожному ЧеКА був свій Фуко (Фуко кат-садист часів гільйотини). У Полтаві такий Фуко теж був, правдиве ім'я його Блят. Коли кого брали на такий допит, того брали під

руки непритомним: кожен добре знав як Блят вміє мордувати, кожен думав чи сьогодні заганятимуть під нігті голки, а чи будуть прищіплювати пальці дверима, або забивати цвяхи в спину. З професором Щепотьєвим робили трохи інакше: він мав бороду і на допитах кат виривав по довгій волосині з його бороди... Волосину за волосою, скільки часу тривав допит. Приводили його назад спухлого, скривавленого. Стояв довгий час очманілий, тоді з розпачу, ридаючи й хлипаючи, бився головою об стіну, його розраджували, як могли, клали компреси й нишком плакали. Одного разу його взяли знов на допит, мабуть вже сотий раз, коли борода була вже «мефістофельська». Назад він вже не повернувся. Зникла без сліду в «блатовських катівнях» світла людина, гордість українського народу.

Микола ЛАЗОРСЬКИЙ

Мельбурн

БЛИСКУЧИЙ ТАЛАНТ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ЩЕПОТЬЄВА

Вже в молоді роки розкрився талант В. О. Щепотьєва як дослідника рідного краю і, в першу чергу, його безцінної культурної спадщини. У 1909 р. він стає членом Полтавської губернської архівної комісії, спілкується з такими відомими етнографами та істориками Полтавщини, як Л. В. Падалка, А. Ф. Мальцев, І. Ф. Павловський, В. О. Пархоменко та ін. За порадою старших товаришів В. О. Щепотьєв бере участь у комплектації архівних фондів, виконує обов'язки бібліотекаря губернського архіву. Одночасно з цим на сторінках збірників архівної комісії з'являються його перші наукові розвідки¹. З часом статті та повідомлення Щепотьєва друкуються в «Киевской старине» і інших авторитетних наукових виданнях².

В колі інтересів молодого автора особливе місце посідало вивчення фольклору українського народу, народних пісень, дум тощо. Про те значення, яке він надавав саме цим дослідженням, свідчать його слова з передмови до збірки народних пісень, виданої у 1915 р.: «...Глибоко переконаний, що народна поезія і народна музика повинні, нарешті, зайняти належне місце у вихованні дітей, витіснивши ті бездарні, нібито дитячі вірші, які ще розповсюджені на нашому ринку»³.

Заслуговує на увагу і велика просвітительська діяльність В. О. Щепотьєва на ниві культури. Він брав активну участь у заходах Музичного товариства «Боян», виступаючи з лекціями перед концертами хору, яким керував відомий український композитор, диригент та музичний діяч Ф. М. Попадич. Причому з останнім їх єднала не лише спільна праця та любов до народної пісні, а й велика багаторічна дружба. Разом з хором Володимир Олександрович побував у багатьох населених пунктах Полтавщини, виступаючи перед різними аудиторіями⁴.

Лекції В. О. Щепотьєва, присвячені народним думам, пісням, були надзвичайно цікавими, насиченими найрізноманітнішими історичними та літературними екскурсами. Ось як характеризувала його лекцію під час концерту колядок газета «Полтавская речь»: «Лаконічно та яскраво лектор представив еволюцію колядки з часів язичества і до цієї пори. Лектор виклав не зовнішню історію, а еволюцію змісту самої колядки, зв'язок її з певною епохою. У цей спосіб... дозволив побачити в колядці не лише уславнення Христа, а й відображення життя українського народу»⁵.

Одним з перших виступив В. О. Щепотьєв як популяризатор творчості М. В. Лисенка. 25 березня 1913 р. у Полтаві вперше на Україні було відзначено роковину пам'яті композитора. Перед блискучим концертом В. О. Щепотьєв виступив з великою доповіддю «М. В. Лисенко. Його життя та художня творчість», яка лягла в основу майбутньої книги про великого генія української музичної культури⁶.